

Сформованість мотиваційної сфери – необхідна передумова успішної навчальної діяльності

Відомо, що будь-яка діяльність здійснюється під впливом певних спонукань, що є рушіями активності її суб'єкта. Сукупність таких спонукань утворює мотиваційну сферу діяльності. До її складу входять потреби учня (студента), його інтереси, переконання, ідеали, уявлення про себе, ціннісні орієнтації і особистісні установки.

Сформованість мотиваційної сфери є необхідною передумовою успішної навчальної діяльності кожного, хто вчиться, тому її розвиток потребує особливої уваги і продуманого керівництва.

Проблема мотивації є надзвичайно актуальною як у вітчизняній, так і в зарубіжній науці. Навчальна мотивація ґрунтується на потребі – психічному стані, що характеризується пізнавальною активністю людини, її готовністю до засвоєння знань. Емоційне переживання пізнавальної потреби та її задоволення породжує пізнавальний інтерес.

Основною категорією мотиваційної сфери особистості більшістю вчених визначається “мотив” і значна увага у педагогіці та педагогічній психології приділяється вивченню саме цього поняття. Мотив, на думку психологів, є психічним явищем, що спонукає до дії. Хоча є й інші визначення цієї категорії і, зокрема, мотив визначають як усвідомлювану причину, що лежить в основі вибору дій та вчинків особистості; як те, що, відображаючись в свідомості людини, служить спонуканням до діяльності і спрямовує її на задоволення певної потреби. При цьому в якості мотиву виступає не сама потреба, а предмет потреби. Педагоги визначають мотив як внутрішнє спонукання особистості до певного виду активності (діяльності, спілкування, поведінки), пов'язане з задоволенням відповідної потреби [1, 184].

Мотиви навчання розрізняють за змістовими та динамічними характеристиками. До змістових характеристик мотивів належить наявність або відсутність особистісного сенсу учіння, коли мотив не просто виконує

спонукальну функцію, а й має особистісне значення, виражає внутрішнє ставлення до учіння. У цьому випадку мотив виконує роль значеннєвого орієнтира. Дієвість такого мотиву проявляється в його реальному впливі на процес учіння (порівняно з недієвим мотивом), самостійності, що виявляється в особливостях його виникнення і функціонування (він може бути внутрішнім, тобто виникати як продукт самостійної роботи, або зовнішнім, тобто виникати за допомогою третьої особи) і в усвідомленні – рівні рефлексивного ставлення студента до педагогіки та навчальної діяльності. Динамічні характеристики мотивів проявляються в їхньому стилі, емоційній забарвленості (модальності) та тривалості.

Мотивація навчання є окремим видом мотивації, включеної до навчальної діяльності. Вона визначається цілим рядом специфічних для цієї діяльності факторів: по-перше, – освітньою системою, освітнім закладом, де здійснюється навчальна діяльність; по-друге, – організацією освітнього процесу; по-третє, – суб'єктними особливостями того, хто навчається (вік, стать, інтелектуальний розвиток, здібності, самооцінка, його взаємодія з іншими учнями чи студентами і т.д.); по-четверте, – суб'єктними особливостями педагога і перш за все його ставленням до учня, до справи; по-п'яте, – специфікою навчального предмета [2, 224]. На думку А.К.Маркової, А.Б.Орлова та Л.М.Фрідмана мотивація виконує декілька функцій: спонукає поведінку, спрямовує і організує її, надає їй особистісного значення та значущості. Це свідчить про те, що мотивація не тільки передуює поведінці, але й постійно присутня на всіх її етапах. Єдність цих трьох функцій забезпечує регулюючу роль мотивації в поведінці. Причому третя – “значеннєва” функція (О.М.Леонт'єв) є специфічно людською і має основне значення для характеру мотиваційної сфери. Від того, який сенс має навчальна діяльність для конкретного учня чи студента, залежать і прояви інших функцій: спонукальної та спрямовуючої. А це, в свою чергу, означає, що і спонукальна сила мотивів навчання, і їхня роль в

реальній організації навчальної діяльності залежать передусім від сформованості значенневої функції мотивації навчання [3, 7].

Мотивація навчання, як і будь-який інший її вид, є системною. Вона характеризується спрямованістю, стійкістю і динамічністю. Так, в працях Л.І.Божович, на матеріалі дослідження навчальної діяльності школярів відзначається, що вона спонукається ієрархією мотивів, в якій домінуючими можуть бути або внутрішні мотиви, пов'язані зі змістом цієї діяльності і її виконанням, або широкі соціальні мотиви, пов'язані з потребою школяра зайняти певну позицію в системі суспільних відносин. При цьому з віком відбувається розвиток взаємодіючих потреб і мотивів, зміна провідних домінуючих потреб та їх ієрархізації [2, 224]. Скажімо, для розвитку мотивації навчання студентів характерні такі особливості:

- 1) в студентському віці відбувається переосмислення мотивації, всієї системи ціннісних орієнтацій, та інтенсивне формування спеціальних здібностей;
- 2) з'являється яскраво виражене прагнення отримати вищу освіту, здобути професію, знайти цікаву роботу; посилюється установка на хороші життєві умови та матеріальну забезпеченість;
- 3) формується особистий моральний світогляд, моральне "Я", яке передбачає наявність стійкої системи переконань, що не залежать від зовнішніх умов і думки оточуючих;
- 4) спілкування на даному етапі розвитку особистості є провідним видом діяльності поряд з навчальною діяльністю; в спілкуванні відбуваються основні новоутворення.

Як стверджує А.К.Маркова "...Мотивація навчання складається з ряду спонук (потреби і значення навчання для учня чи студента, його мотиви, цілі, емоції, інтереси), що постійно змінюються і вступають в нові відношення одна з одною. Тому становлення мотивації є не простим зростанням позитивного чи посиленням негативного ставлення до навчання, а ускладненням структури мотиваційної сфери, що стоїть за ним, появою

нових, більш зрілих, іноді суперечливих відносин між спонуками, що впливають з цієї сфери” [5, 14]. Відповідно при аналізі мотивації навчальної діяльності необхідно не тільки визначати домінуючу спонуку (мотив), але і враховувати всю структуру мотиваційної сфери людини. Розглядаючи цю сферу стосовно до навчання, А.К.Маркова вказує на ієрархічність її будови: потреба в навчанні, усвідомлення значення навчання, мотив навчання, мета, емоції, ставлення та інтерес [2, 225].

Мотивація навчання має складну структуру, однією з форм якої є структура внутрішньої (орієнтованої на процес і результат) і зовнішньої (орієнтованої на нагороду, уникання) мотивації. Суттєвою характеристикою мотивації навчання є її зв'язок з рівнем інтелектуального розвитку і характером навчальної діяльності [2, 232]. При цьому варто вказати ще на одну її характеристику – стійкість. Хоча спад мотивації все-таки може відбутися за певних причин і тоді маємо те, що називається “низькою мотивацією”. Такими причинами є:

- “гормональний вибух”, що спостерігається у підлітковому віці;
- негативне ставлення учня до вчителя або вчителя до учня;
- недостатньо усвідомлена особиста значущість предмета;
- низький розумовий розвиток учня;
- поява фобій перед школою;
- відсутність умінь самостійно навчатися.

Низька мотивація може бути також спричинена і такими факторами:

- по-перше, багато учнів поки що вважають, що їх наступне життя не залежить від того, як вони навчаються в школі, яким є їх загальний розвиток, тобто в них нечітко сформоване відчуття майбутнього. Це не стільки педагогічний, скільки соціальний аспект проблеми. Але є тут і педагогічний аспект, пов'язаний зі зміною соціальних умов: в наш час значно зростає попит на здібних, компетентних спеціалістів;
- по-друге, відсутність в учнів належної мотивації навчання можна пояснити тим, що в процесі навчання їм не надається належної

самостійності в діях. Більшість уроків починається з того, що вчитель повідомляє учням план уроку, ставить мету і сам доступними йому засобами постійно спонукає їх до досягнення цієї мети. Але це мета вчителя, а не учнів. На таких уроках учні не усвідомлюють своїх перспектив, не бачать сенсу навчання. Отже, потрібна така методика викладання навчальних предметів, яка б була зорієнтована на формування в учнів здібностей самостійного мислення і діяльності;

- по-третє, причиною низької мотивації є недостатньо виражена усвідомленість або явна відсутність в учнів психолого-педагогічної спрямованості, під якою ми розуміємо науково-обґрунтовану систему цілей, зорієнтованих на підвищення ефективності навчання.

Очевидно для окремих категорій студентів труднощі оволодіння іноземною мовою посилюються під впливом таких негативних факторів, як відсутність соціально-психологічних здібностей до вивчення мови, слабкість словесно-логічної пам'яті, обмеженість або відсутність можливості спілкуватися з носіями мови, що вивчається, низький рівень загальноосвітньої підготовки, а також слабка успішність з інших дисциплін, що в цілому створюють загальний негативний фон при вивченні іноземної мови.

Як засвідчує практика вузівського навчання, формуванню пізнавальної мотивації сприяють:

- спосіб розкриття навчального матеріалу (зазвичай студент пізнає "нове" із повідомлення викладачем, а потім засвоює це в різноманітних вправах. Це інформаційний підхід. При такому розкритті предмету інтерес до нього часто втрачається. За діяльнісного підходу новий зміст студент отримує сам як результат власної діяльності і вирішення незнайомої задачі, дослідження і моделювання певного об'єкта тощо. В ході спільної роботи

викладач і студент освоюють загальний спосіб мисленнєвої діяльності;

- організація роботи над предметом вивчення в малих групах (принцип відбору студентів при комплектуванні малих груп має велике мотиваційне значення. Якщо студентів з нейтральною мотивацією до предмету об'єднати з тими, хто не любить даний предмет, то після спільної роботи перші значно підвищують свій інтерес до цього предмету. Якщо ж включити студентів з нейтральним ставленням до даного предмету в групу тих, хто любить його, то ставлення в перших не змінюється);
- відношення між мотивом і метою (мета, поставлена викладачем, має стати метою студента. Для перетворення мети в мотиви-цілі велике значення має усвідомлення студентом своїх успіхів);
- проблемність навчання (на кожному з етапів навчання необхідно використовувати проблемні завдання. Якщо викладач робить це, то мотивація студентів залишається зазвичай на досить високому рівні і є при цьому пізнавальною за змістом, тобто внутрішньою);
- зміст навчання (студент має виробити власну думку і ставлення на особистій основі; здатність висловити свою думку, здатність прийняти чужі аргументи, “бачити себе” і свої дії – здатність до рефлексії).

При дотриманні всіх цих умов навчання набуває творчого характеру. Студент (учень) радіє своїм успіхам і в нього виникає потреба в отриманні нових знань, тобто рівень його мотивації характеризується сформованістю мотиваційної сфери як необхідної передумови успішної навчальної діяльності.

“Мотивація” є більш широким поняттям, ніж “мотив”. У психолого-педагогічній літературі мотивація теж трактується неоднозначно. Вона визначається як сукупність факторів, що визначають поведінку (К.Мадлен, Ж.Годфруа), як сукупність мотивів (К.Платонов), як спонукання, що

викликає активність організму і визначає її спрямованість (Л.Божович), як процес психічної регуляції конкретної діяльності (М.Магомет-Емінов), як процес дії мотиву і як механізм, що визначає виникнення, спрямованість і способи здійснення конкретних форм діяльності (І.Джидар'ян), як єдину систему процесів, що відповідають за спонукання і діяльність (В.Віллонас).

Усі з вищезазначених визначень мотивації умовно можна поділити на два напрями. Представники першого напрямку розглядають мотивацію як сукупність спонукань, що викликають активність людини, тобто систему факторів, що визначають поведінку (сюди входять: потреби, мотиви, цілі, наміри, прагнення тощо); представники другого – як процес формування мотивів, характеристику процесу, який стимулює та підтримує поведінкову активність на певному рівні.

Найширшим є поняття мотиваційної сфери. Під мотиваційною сферою слід розуміти сукупність стійких мотивів, що знаходяться в певній ієрархії і виражають спрямованість особистості (ціннісні орієнтації, установки, соціальні очікування, емоції, вольові якості та інші соціальні і психолого-педагогічні характеристики).

Відомо, що успішність навчальної діяльності залежить від багатьох факторів психологічного і педагогічного порядку, а саме – факторів соціально-психологічних і соціально-педагогічних. Впливає на успішність навчальної діяльності і сила мотивації, і її структура. Згідно з законом Йеркса-Додсона, сформульованому декілька десятиріч тому, ефективність діяльності залежить від сили мотивації. Інакше кажучи, чим сильніше спонукання до дії, тим вища результативність діяльності. Але прямий зв'язок зберігається лише до певної межі. Якщо якісь результати досягнуті, а сила мотивації продовжує збільшуватися, то ефективність діяльності починає падати. Отже, мотив може мати:

1. Кількісні характеристики (за принципом «сильний-слабкий»)
2. Якісні характеристики (внутрішні і зовнішні мотиви). Тут мається на увазі відношення мотиву до змісту діяльності. Якщо для особистості

діяльність значуща сама по собі (наприклад, задовольняється пізнавальна потреба в процесі навчання), то перед нами внутрішня мотивація. Якщо ж поштовхом до діяльності є розуміння соціального престижу, заробітної плати тощо, то мова йде про зовнішні мотиви.

Однак недостатньо просто розділяти мотиви на внутрішні і зовнішні. Власне зовнішні мотиви можуть бути позитивними (мотиви успіху, досягнення) і негативними (мотиви уникання, захисту). Звичайно, зовнішні позитивні мотиви є більш ефективними, ніж зовнішні негативні, навіть якщо за силою (кількісний показник) вони рівні.

Протягом багатьох років дослідники вважали, що успішність навчальної діяльності залежить переважно від інтелектуального рівня особистості. Звичайно, важливість цього фактора неможна недооцінювати. Але деякі експериментальні дослідження змушують по-новому поглянути на проблему співвідношення мотиваційного та інтелектуального факторів. Так, в ході одного з досліджень (А.А.Реан) було виявлено, що значного зв'язку інтелекту з успішністю ні зі спеціальних предметів, ні з загальноосвітнього блоку дисциплін немає. Цей факт підтвердився також і в іншому дослідженні (В.А.Якунін, Н.І.Мешков). Підтвердилась ще одна суттєва закономірність: виявилось, що “сильні” і “слабкі” студенти відрізняються не за рівнем інтелекту, а за силою, якістю і типом мотивації навчальної діяльності. Для сильних студентів характерна внутрішня мотивація: їх метою є оволодіння професією на високому рівні, вони орієнтуються на отримання міцних професійних знань і практичних умінь. Мотиви слабких студентів є переважно зовнішніми: для них в першу чергу важливо уникнути осуду і покарання за погане навчання, не втратити стипендію тощо. Дані досліджень дозволяють з впевненістю стверджувати, що висока позитивна мотивація може заповнювати нестачу спеціальних здібностей чи недостатній запас знань, умінь і навичок, виконуючи роль компенсаторного фактора. Однак, в зворотному напрямку компенсаторний механізм не

спрацьовує. Тобто, яким би здібним не був студент чи учень, без бажання і поштовху до навчання успіхів він не досягне.

Як бачимо, від сили і структури мотивації в значній мірі залежать як навчальна активність тих, хто навчається, так і їх успішність. Усвідомивши те, яке вирішальне значення мотивація має для навчальної діяльності, дослідники сформулювали принцип мотиваційного забезпечення навчального процесу. А багато спеціалістів вважають, що цілеспрямоване формування в учнів та студентів мотивації навчально-трудої діяльності є просто необхідним. Однак, на думку А.К.Маркової, керувати формуванням мотивів навчальної діяльності ще складніше, ніж формувати дії та операції. Тому, перш ніж формувати навчальну мотивацію, педагогу необхідно її пізнати, встановити для себе характер реальності, з якою доведеться мати справу, знайти шляхи її адекватного опису.

Література:

1. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика. Учебник для вузов – СПб.: Питер, 2001. – 304 с.
2. Зимняя И.А. Учебная мотивация // Зимняя И.А. Педагогическая психология. – М.: ЛОГОС, 1999. – С.217-232.
3. Маркова А.К., Орлов А.Б., Фридман Л.М. Мотивация учения и её воспитание у школьников / Науч.-исслед. институт общей и пед. психологии Акад. пед. наук СССР. – М.: Педагогика, 1983. – 64 с.
4. Машбиц Е.И. Психологические основы управления учебной деятельностью. – К.: Вища школа, 1987. – 223 с.
5. Формирование интереса к учению у школьников / Под ред. А.К. Марковой. – М.: Педагогика, 1986. – 192 с.

Анотація

У статті розглядається проблема сформованості мотиваційної сфери особистості як необхідної передумови успішної навчальної діяльності.

Аннотация

В статье рассматривается проблема сформированности мотивационной сферы личности как необходимой предпосылки успешной учебной деятельности.